

<https://doi.org/10.31891/PT-2024-2-5>

УДК 159.922.75 : 159.99

Наталія ТЕСЛИК

кандидат психологічних наук, доцент,

Сумський державний університет

<https://orcid.org/0000-0002-1564-8323>

teslyk.n@gmail.com

Ганна ГУНБІНА

викладач-стажист,

Сумський державний університет

Софія ЧЕРНИШ

здобувачка ОП «Психологія»

Сумський державний університет

ОСОБЛИВОСТІ СПРИЙМАННЯ У ДІТЕЙ МОЛОДШОГО ШКІЛЬНОГО ВІКУ В УМОВАХ ВОЄННОГО ЧАСУ

Розглянуто психологічні особливості сприймання дітей молодшого шкільного віку як психологічна категорія. Визначено специфічні прояви та сутнісні вікові закономірності сприймання у системі когнітивного розвитку молодших школярів. Проаналізовано психологічно значимі причини вразливості розвитку дитини, в тому числі і когнітивного, у період воєнного часу. Реалізоване емпіричне дослідження особливостей сприймання дітей молодшого шкільного віку, які проживають на території України, а також тих, родини яких отримали тимчасовий притулок від війни на території Данії. Емпіричним шляхом доведено, що психологічна підтримка когнітивного розвитку дітей молодшого шкільного віку має будуватися на урахуванні чинника місця проживання. Зокрема, діти, які вимушено мігрували внаслідок військової агресії проти України, оскільки частково виявляють нижчий рівень та потребують підтримки розвитку сприймання.

Ключові слова: сприймання, когнітивний розвиток, діти молодшого шкільного віку, вразливість.

Nataliia TESLYK, Anna HUNBINA, Sofia CHERNYSH

Sumy State University

MERKMALE DER WAHRNEHMUNG BEI KINDERN IM JÜNGEREN SCHULALTER UNTER DEN BEDINGUNGEN

The psychological features of perception of primary school children as a psychological category are considered. Specific manifestations and essential age patterns of perception in the system of cognitive development of primary schoolchildren are determined. The role of perception as a factor in the harmonious formation of the child's personality during the period of study in primary school is determined.

The psychologically significant reasons for the vulnerability of child development, including cognitive development, in wartime are analysed. Special attention is paid to understanding the specific requirements for the implementation of a system of psychological support for the development of primary school children in the conditions of staying in the frontline areas and forced migration. In particular, it is about taking into account the needs of

adaptation and living conditions of children who were forced to migrate as a result of military aggression against Ukraine.

An empirical study of the peculiarities of the perception of primary school children living in Ukraine, as well as those whose families have received temporary asylum from the war in Denmark, was conducted. The study was carried out using the psychodiagnostic methods «What is missing in these pictures» and «What objects are hidden in the picture», which are intended for primary school children. Fisher's angular criterion was used to calculate the data obtained. It has been empirically proven that psychological support for the cognitive development of primary school children should be based on the factor of place of residence. In particular, children who have been forced to migrate as a result of military aggression against Ukraine partially show a lower level and need support in the development of perception.

Keywords: *perception, cognitive development, primary school children, vulnerability.*

Постановка проблеми у загальному вигляді та її зв'язок із важливими науковими чи практичними завданнями

Когнітивна сфера особистості переживає активний період сензитивного розвитку в період навчання дитини в молодшій школі. Безумовно, отримання, переробка, зберігання та відтворення як сенсорної інформації, отриманої від навколишнього середовища, так і творчих здібностей, які розвиваються у тісному взаємозв'язку із особистісним розвитком індивіда.

Молодший шкільний вік є періодом інтенсивного перетворення пізнавальних процесів, коли відбувається найбільш активна навчальна діяльність. Оскільки основним завданням навчального процесу молодшої школи є формування та розвиток основних знань, умінь і навичок, розумових операцій та сприйняття, початкова освіта потребує значної уваги.

Виклики, пов'язані із безпековою ситуацією, спричинили масові міграційні процеси, детермінували пристосування освітньої сфери до незвичних обставин. Психологічна підтримка навчального-освітнього процесу має пристосуватися до умов життєдіяльності цілого покоління українських дітей. Серед іншого це вимагає чіткого розуміння специфіки когнітивного розвитку дітей та потреб, які мають бути реалізовані в найближчому майбутньому.

Аналіз досліджень та публікацій

На прикладі емоційної сфери, Т. Комар, О. Шістка обґрунтовують, що розвиток дітей молодшого шкільного віку прямо пов'язаний зі зміною їхнього способу життя та розширенням кола спілкування, особливо, коли вони починають навчання в школі [3]. Особливого значення набуває своєчасне реагування на виклики, детерміновані воєнним часом, як доречно зауважують Н. Пророк, Я. Тиндик, В. Полякова [11].

Сприймання – це представлення у свідомості людини предметів і явищ у сукупності їх характеристик і частин, які впливають на органи чуття в певний момент часу. Сприймання, як і відчуття, відбувається тільки через пряму передачу об'єктів аналізаторам отже, перехід від відчуттів до сприймання означає перехід до більш складного та повного відображення їх. У процесі сприймання відображаються не тільки світіння, звуки чи запахи, але й пейзажі, картини та музичні мелодії.

Незважаючи на те, що сприймання не обмежується окремими відчуттями, воно передбачає їх присутність у відображенні реальності. Це залежить від конкретних відносин, які існують між відчуттями. Відносини між різними частинами предметів, явищами, якостями та властивостями також залежать від взаємозв'язків між ними.

Сприймання не може відбуватися без відчуттів, досвіду людей у формі знань та уявлень. Коли предмет впливає на аналізатори людей, він завжди будь-якою мірою активізує раніше утворені тимчасові нервові зв'язки, які є результатом їхнього життєвого досвіду. Тому не можливо в образі деякого предмета відокремити те, що виникає в конкретний момент, від того, що отримано з досвіду. Тільки безпосередньо отримані від об'єктів враження можуть бути фіксовані як сприймання.

В основі класифікації сприймання, так само як і відчуттів, лежать відмінності в аналізаторах, що беруть участь у сприйманні. Це зорове, слухове, тактильне, кінестетичне, нюхове, смакове. До основних властивостей сприймання слід віднести наступні: предметність, цілісність, структурність, константність, осмисленість, апперцепцію, активність. Як зазначалося раніше, сприймання лежить в основі психічного розвитку людини, а також її пізнання реальності. Безпосереднє сприймання реального світу є основою пізнання молодших школярів. Навчальна діяльність вимагає всіх видів сприймання, включаючи сприймання предметів у формі, часу та простору [4].

Вже в першому класі школярі набувають навичок сприймати предмети відповідно до потреб і інтересів, які виникають під час навчання, а також їхнього попереднього досвіду. Коли спостереження стає спеціальною діяльністю в молодшому шкільному віці, розвивається спостережливість як риса характеру.

Зі вступом до школи дитина має достатній рівень розвитку гостроти зору, слуху, розрізняє форми і кольори предметів. Однак процес навчання пред'являє нові вимоги до її сприймання, оскільки для засвоєння навчальної інформації необхідна довільність і усвідомленість перцептивної діяльності [10].

Вже в першому класі школярі набувають навичок сприймати предмети відповідно до потреб і інтересів, які виникають під час навчання, а також їхнього попереднього досвіду. Коли спостереження стає спеціальною діяльністю в молодшому шкільному віці, розвивається спостережливість як риса характеру.

Коли молодші школярі сприймають нові явища та предмети, вони прагнуть відносити їх до певної категорії. Це свідчить про те, що їх сприймання стає більш довільним, цілеспрямованим і категорійним процесом. Завдання, які вимагають вибору об'єктів із певної їх сукупності, демонструють риси сприймання молодших школярів.

Вони орієнтуються здебільшого на колір і форму, коли вибирають речі. Точність розрізнення форм предметів також зростає. Навіть коли вони не знають назв форми, молодші школярі часто використовують форму для впізнання і порівняння предметів. Розширення знань учнів про форми, такі як трикутник, чотирикутник і круг, є важливим фактором у розвитку точності та повноти сприймання [9].

У молодших школярів значно змінюється вибір відповідної фігури серед інших фігур, що означає менший час, необхідний для їхнього зорового і дотикового пошуку. Під впливом перцептивного тренування в зоровій диференціації форм фігур їхні результати виконання завдань на вибір форм покращуються. При цьому не тільки зменшується кількість часу, витраченого на пошук фігур, але й розширюється спектр відмінностей, які можуть виникнути в результаті виконання таких завдань.

Особливості соціальної ситуації, яка формує навчання в початкових класах школи, впливають на психологічний та особистісний розвиток дітей у молодшому шкільному віці. На цій віковій стадії основною діяльністю є навчання, основою якого є пізнавальний інтерес і набуття нової соціальної позиції [5].

Молодший шкільний вік займає період життя дітей від 6-7 до 10-11 р. Його визначення базується на періоді навчання дітей у початкових класах. Нижня межа цього вікового періоду, тобто від 6 до 7 років, пов'язана з переходом до навчання як систематичної та цілеспрямованої діяльності. У перші місяці дитини у ролі дошкільника поєднуються з тими, які характерні для школяра. Час від часу це поєднання є достатньо суперечливим, що виявляється в розбіжності між можливостями дітей, потребами життя, потребами школи та вимогами батьків. Симптоми втрати безпосередності спостерігаються в школі та молодшому шкільному віці, що вказує на те, що існує певний зв'язок між бажаннями дітей щодо конкретної діяльності та самим процесом

діяльності. Це вказує на те, що дітям потрібна певна діяльність. Дані симптоми демонструють внутрішню організацію того, що відбувається з дітьми під час виконання діяльності: чи вони задоволені чи незадоволені своїм статусом у відносинах з дорослими та іншими дітьми. Це початок розвитку емоційно-орієнтованої основи поведінки [2].

Досягаючи шестирічного віку, діти сміливо залишають гру, коли група займається малюванням, ліпленням або виготовленням аплікації. Сприймання в дітей цього віку є цілеспрямованим і усеохоплюючим, коли вони самостійно спостерігають за процесами, такими як догляд за квітами та ростом рослин. Вони також легше запам'ятовують вірші та повторюють тексти.

Формування мислення дітей цього віку сприяє значному вдосконаленню їхнього сприйняття, оскільки вони досліджують предмети на дотик і випробовують їх, що робить їхнє сприйняття більш повним і глибоким. Узагальнюючи вищезазначені психологічні характеристики, можна зробити наступні висновки щодо основних факторів, які впливають на формування особистості дітей.

Таким чином, психологічний супровід розвитку молодших школярів вимагає урахування широких можливостей впливу на когнітивну сферу процесів, особливо сприймання. Найбільш поширеним методом розвитку сприймання можна визнати гру. Ігрові технології доречні для психолого-педагогічних програм роботи із учнями молодших класів, адже під час гри зростають можливості теоретичного та практичного засвоєння знань, розширення спектру способів практичної взаємодії. Особливо варто підкреслити набуття соціальних навичок, таких як робота у групі, співпраця [8].

Формулювання цілей статті

Метою дослідження є визначення потреб підтримки розвитку сприймання дітей молодшого шкільного віку в умовах воєнного часу.

Виклад основного матеріалу

На емпіричному етапі дослідження проведена психодіагностика двох груп дітей молодшого шкільного віку, загалом 25 дітей. Всі вони є учнями 2-4 класів віком 8-10 років. Вибірка складається із двох підгруп. Перша група – 12 українських дітей, проживають в Україні, місто Ромни. Роменська територіальна громада була деокупована у 2022 році, але періодично зазнає воєнних ударів в ході війни росії проти України. Із дітей, які проживають на території України, 4 опитаних у віці 8 років, 4 дитини 9 років та 4 дитини 10 років.

Всі вони навчаються в українській школі на очному навчанні, вивчають рідну мову.

Друга група досліджуваних складає 13 українських дітей, які наразі проживають в Данії, місто Лемвіг (Lemvig). Всі діти проживають в Данії близько 1,5 років. Із них 4 дитини 8 років, 5 дітей 9 років та 4 дитини 10 років. Із них 11 дітей навчаються лише в данській школі, вивчають данську та англійську мови, та 2 дітей навчаються в данській школі, вивчають данську та англійську мови і паралельно навчаються на дистанційному навчанні в українській школі.

Отже, за віковим складом групи порівняння збалансовані, однак мають принципово різні умови проживання протягом останніх двох років. Під час проведення дослідження, діти мали позитивний стан здоров'я, охоче налаштовані на проведення дослідження, були активні та зацікавлені.

Для експериментальної частини дослідження було обрано 2 методики: «Чого не вистачає на цих малюнках» [6], «Які предмети сховані на малюнку» [7].

Перша методика спрямована на визначення рівня сприймання у дітей молодшого шкільного віку. Методика складається із серії карток, на яких не вистачає деталей. Дитина має знайти, що саме відсутнє на той чи іншій картинці якомога швидше. Методика має ключ відповідно до 10 бальної шкали та до часу за який знайде відсутні деталі на картках, що позначають 0-1 бал (більше ніж 45 секунд)- дуже низький розвиток сприймання, 2-3 бали (час від 41 до 45 секунд) - низький розвиток сприймання, 4-7 балів (час від 31 до 40 секунд) – середній розвиток сприймання, 8-9 (час від 26 до 30 секунд) балів – високий розвиток сприймання, 10 (до 25 секунд) – дуже високий розвиток сприймання.

Друга методика дозволяє визначити рівень сприймання у дітей молодшого шкільного віку. Методика складається із контурних малюнків, на яких дитина має знайти предмети які знаходяться на самому малюнку. Методика має обмежений час 1 хвилина, результати враховуються якщо дитина впоралась із завданням менше чим за 1 хвилину. Методика має ключ відповідно до 10 бальної шкали та до часу за який знайде відсутні деталі на картках, що позначають 0-1 бал (більше ніж 60 секунд) – дуже низький розвиток сприймання (дитина не впоралась із завданням), 2-3 бали (час від 51 до 60 секунд) – низький розвиток сприймання, 4-7 балів (час від 31 до 50 секунд) – середній розвиток сприймання, 8-9 (час від 21 до 30 секунд) балів – високий розвиток сприймання, 10 (до 20 секунд) – дуже високий розвиток сприймання.

Психодіагностику проведено очно. Для проведення дослідження знадобилися роздруковані картки, секундомір та блокнот для запису результатів.

Для обробки отриманих даних використано ф-кутовий критерій Фішера.

Результати дослідження за методикою «Чого не вистачає на цих малюнках», взяли участь 25 учнів молодшого шкільного віку, віком 8-10 років, з них 12 українських дітей проживають в Україні, вивчають рідну мову та навчаються в українській школі, та 13 українських дітей, які проживають в Данії, вивчають датську та англійську мови, навчаються в датській школі.

Проведено якісний та кількісний аналіз та отримано результати за наступними групами:

1. Діти, які проживають в Україні: 16,67%, тобто 2 дітей молодшого шкільного віку мають низький рівень сприймання. Під час проведення методики були в гарному настрої, але завдання виконували повільно та давали неточні відповіді. 50%, тобто 6 дітей мають середній рівень сприймання, під час проведення методики були в гарному настрої, охоче виконували завдання, та давали точні відповіді майже на всі запитання. 33,33%, тобто 4 дітей, мають високий рівень сприймання.

2. Діти, які проживають в Данії: 46,15%, тобто 6 дітей мають низький рівень сприймання, під час проведення методики виконували завдання повільно, давали неправильні відповіді, 38,46%, тобто 5 дітей мають середній рівень сприймання, та 15,39%, тобто 2 дітей мають високий рівень сприймання.

Відмінності між рівнями розвитку сприймання дітей груп порівняння не виявлені.

Результати дослідження за методикою «Чого не вистачає на цих малюнках» для групи 1,2, представлено на рисунку 1.

У групі 1 переважає середній рівень сприймання, низький рівень сприймання займає найменший відсоток. У групі 2 перевагу має низький рівень, який зайняв майже 50% від всіх досліджуваних, найменше відсотків зайняв високий рівень сприймання, що свідчить про те, що діти які знаходяться в іншому соціальному середовищі мають проблеми із розвитком сприймання.

Рис. 1. Рівні сприймання дітей молодшого шкільного віку (за методикою «Чого не вистачає на цих малюнках»)

Результати дослідження за методикою «Які предмети сховані на малюнку» представлено на рисунку 2).

Рис. 2. Рівні сприймання дітей молодшого шкільного віку (за методикою «Які предмети сховані на малюнку»)

1. Діти, які проживають в Україні: 8,33%, тобто 1 дитина молодшого шкільного віку має низький рівень сприймання. Під час проведення методики була в гарному настрої, але завдання виконувала повільно та давала неточні відповіді. 66,67%, тобто 8 дітей мають середній рівень сприймання, під час проведення методики були в гарному настрої, охоче виконували завдання, та давали точні відповіді майже на всі запитання. 25%, тобто 3 дітей, мають високий рівень сприймання.

2. Діти, які проживають в Данії: 38,46%, тобто 5 дітей мають низький рівень сприймання, під час проведення методики виконували завдання повільно, давали неправильні відповіді, 46,15%, тобто 6 дітей мають середній рівень сприймання, та 15,39%, тобто 2 дітей мають високий рівень сприймання.

Застосування кутового критерію Фішера при порівнянні поширеності низького рівня розвитку сприймання виявляє відмінності між групами порівняння ($F_{\text{емп}} = 1.894$, $p^{0,05}$).

Висновки з даного дослідження і перспективи подальших розвідок у даному напрямі

Таким чином, серед дітей молодшого шкільного віку домінує середній рівень розвитку сприймання, що є варіантом норми. В той же час можемо відзначити суттєве переважання низького рівня сприймання серед досліджених дітей, які зазнали вимушеної міграції. Припускаємо, що причинами цього може бути пережиті стресові обставини, проживання в іншому соціальному середовищі, розлука з частиною сім'ї.

Це підтверджується лише одним із використаних інструментів дослідження, тому потребує подальшого уточнення. Однак, підтверджена потреба посиленої уваги до розвитку когнітивної сфери молодших школярів та підлітків в умовах воєнного стану та після повернення до України в часи повоєнної відбудови.

Перспективами подальшого дослідження є визначення практичних шляхів та інтервенцій, спроможних скоригувати негативний вплив змінених умов навчального процесу дітей молодшого шкільного віку в період воєнного часу та повоєнного відновлення.

Література

1. Атемасова О. А. Проблеми розвитку та корекція емоційної сфери молодшого школяра. Харків : Вид-во «Ранок», 2010. 176 с.

2. Богуш А. М. Базовий компонент дошкільної освіти. Київ, 2012. 26 с.
3. Комар Т., Шістка О. Психологічні особливості розвитку емоційної сфери дітей молодшого шкільного віку. *Psychology Travelogs*. 2023, 4 (Грудень 2023), 70-77. DOI:<https://doi.org/10.31891/PT-2023-4-8>.
4. Кривоніс М., Дроботій О. Сенсорний розвиток дошкільнят. Ранній вік. Харків : Вид-во «Ранок», 2015. 192 с.
5. Максименко С. Д. Медична психологія. Київ, 2023. Том 1. 512 с.
6. Марінушкіна О. Є. Настільна гра шкільного психолога. Харків : Вид-во «Ранок», 2010. 288 с.
7. Методика «Чого не вистачає на цих малюнках». Сайт Всеосвіта. URL: <https://vseosvita.ua/> (дата звернення 24.10.2023).
8. Методика: «Які предмети сховані на малюнку». Сайт МегаЗнайка. URL:<https://megaznaika.com.ua/yaki-predmetry-zahovalys-na-malyunku-test-dlya-ditej-5-6-rokiv/amp/> (дата звернення 24.10.2023).
9. Моляко В. О., Біла І. М., Ваганова Н. А. Організація творчого сприймання на різних вікових рівнях : методичні рекомендації. Київ, 2015. 57 с.
10. Поліщук В. М. Вікова і педагогічна психологія: навчальний посібник. Суми, 2019. 352 с.
11. Пророк Н. В., Тиндик Я. М., Полякова В. І. Війна і діти: деякі психологічні особливості молодших школярів, які відвідують школу в умовах воєнного стану. *Габітус*. 2023. Вип. 47. С. 78-83. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/habit_2023_47_15 (дата звернення 24.10.2023)
12. Ростовський О. Я. Теорія і методика музичної освіти : навч.-метод. посібник. Тернопіль : Навчальна книга - Богдан, 2011. 640 с.

References

1. Ateasova O. A. Problemy rozvytku ta korektsiia emotsiinoi sfery molodshoho shkoliara. Kharkiv : Vyd-vo «Ranok», 2010. 176 p.
2. Bohush A. M. Bazovyi komponent doshkilnoi osvity. Kyiv, 2012. 26 p.
3. Komar T., Shistka O. Psykholohichni osoblyvosti rozvytku emotsiinoi sfery ditei molodshoho shkilnoho viku. *Psychology Travelogs*. 2023, 4 (December 2023), 70-77. DOI:<https://doi.org/10.31891/PT-2023-4-8>.
4. Kryvonis M., Drobotii O. Sensornyi rozvytok doshkilniat. Rannii vik. Kharkiv : Vyd-vo «Ranok», 2015. 192 p.
5. Maksymenko S. D. Medychna psykholohiia. Kyiv, 2023. Tom 1. 512 p.
6. Marinushkina O. Ye. Nastilna hra shkilnoho psykholoha. Kharkiv : Vyd-vo «Ranok», 2010. 288 p.
7. Metodyka «Choho ne vystachaie na tsykh maliunkakh». Cite Vseosvita. URL: <https://vseosvita.ua/> (data zvernennia 24.10.2023).

8. Metodyka: «Iaki predmety skhovani na maliunku». Cite MehaZnaika. URL:<https://megaznaika.com.ua/yaki-predmety-zahovalys-na-malyunku-test-dlya-ditej-5-6-rokiv/amp/> (data zvernennia 24.10.2023).
9. Moliako V. O., Bila I. M., Vahanova N. A. Orhanizatsiia tvorchoho spryĭmannia na riznykh vikovykh rivniakh : metodychni rekomendatsii. Kyiv, 2015. 57 s.
10. Polishchuk V. M. Vikova i pedahohichna psykolohiia: navchalnyi posibnyk. Sumy, 2019. 352 s.
11. Prorok N. V., Tyndyk Ya. M., Poliakova V. I. Viina i dity: deiaki psykolohichni osoblyvosti molodshykh shkoliariv, yaki vidviduiut shkolu v umovakh voiennoho stanu. Habitus. 2023. Vyp. 47. S. 78-83. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/habit_2023_47_15 (data zvernennia 24.10.2023)
12. Rostovskyi O. I. Teoriia i metodyka muzychnoi osvity : navch.-metod. posibnyk. Ternopil : Navchalna knyha - Bohdan, 2011. 640 s.